

דף שבועי

בס"ד

פרשת כי תצא, תשפ"ג, מספר 1534

"לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות" אריה ארזי

מורדים במלכות

בפרשתנו נאמר: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בקטאו יומתו" (דב' כד:טז). אפשר להבין את הפסוק על דרך הפשט. דהיינו, שהתורה אוסרת להמית אבות בעוון חטאי בניהם או להמית את הבנים בגלל חטאי אבותיהם. לפירוש זה אפשר למצוא סימוכין גם באירוע המתואר בתנ"ך בספר מלכים ובדברי הימים. שם מסופר על רציחתו של המלך יהואש על ידי עבדו¹. אחרי הרצח מלך בנו אמציה, והוא הוציא להורג את רוצחי אביו. בעולם העתיק היה מקובל, כי במצב שבו נקם המלך את רציחת אביו, הוא היה הורג גם את בני הרוצחים, אולם במקרה של אמציה נכתב בספר מלכים: "וְאֵת בְּנֵי הַמְּפִיָּם לֹא הִמִּית פְּתוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לֵאמֹר לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת כִּי אִם אִישׁ בְּקַטְאוֹ יוֹמֵת" (מל"ב יד:ו). בעקבות כך פירש ספורנו:

לא יומתו אבות על בנים אפילו על חטא המרד במלכות ישראל, שמנהג המלכים הקדמונים היה להרוג גם את בניהם שלא יקומו לשונאים למלכות ... מכל מקום אסרה תורה למלכי ישראל להרוג זה בשביל זה בחמלת ה' על עמו, וזה קיים אמציהו מלך יהודה.

למרות הסיפור התנכ"י המתואר ופירוש ספורנו, קשה להבין את הפסוק רק לפי פשוטו. על קושי זה עמד המלבי"ם שכתב:

לא ייתכן לפרש כמובנו הפשוט שיצווה את הבית דין שלא ישפטו מות בעבור חטא בנו או אביו, שאיך יעלה על הדעת הבית דין שנאמר בהם "והצילו העדה", שמחויבים לחפש זכות בכל האפשרות יחייבו מות עוד בשביל חטא אחרים?

לדעת המלבי"ם, כל בית דין שפועל בצדק לפי חוקי התורה אינו זקוק לציווי מיוחד שאסור להרוג אדם בעוון חטא שביצע קרוב משפחתו. איסור זה מובן לגמרי, במיוחד כאשר בית הדין מחויב בקיום מצוות "והצילו העדה". דהיינו, עליהם לחפש כל זכות אפשרית למי שנמצא חייב מיתה על עבירה שהוא עצמו ביצע². הרי ברור שאי אפשר להעלות על הדעת שבית הדין יעניש אדם על עבירה שביצע אדם אחר. לכן המלבי"ם אומר, שאם בוחרים בנתיב הפשט, חייבים להסביר שאין מדובר כאן על בית דין, אלא על 'משפט המלך'. למלך יש סמכויות אחרות לחלוטין, ומותר לו להוציא להורג את המורדים במלכותו, שלא בהתאם לכללי הדין שבהם חייב בית הדין. אבל אפילו לפי 'משפט המלך', התורה אוסרת על המלך להמית בנים בעוון אבות ולהפך. לכן, כאמור, כך נהג אמציה מלך יהודה שנמנע מלהרוג את הבנים של רוצחי אביו. התורה מכירה ב'משפט המלך' וכלליו המיוחדים, אך קובעת לו סייגים. גם 'משפט המלך' כפוף לדין התורה, בשונה ממה שהיה מקובל ורווח בעולם העתיק, שבו היה המלך הסמכות העליונה.

פסוקים סותרים?

מאחר שההיגיון ההלכתי של התורה מחייב שבן לא יישא בעונש אביו ולהפך, מדוע צריך היה לכתוב זאת בפירוש? תשובה לכך מצאנו בדברי רלב"ג:

2 מצוות "והצילו העדה" נלמדת מהפסוק: "והצילו העדה את הרצח מיד גאל הדם והשיבו אתו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה וישב בה עד מות הכהן הגדל אשר משח אתו בשמן הקדש" (במ' לה:כה).

* אריה ארזי סמנכ"ל בדימוס של אוניברסיטת בר אילן, ** נכתב לעילוי נשמת אבי מורי שאול הכהן, אימי מורתי רות ואחותי גתית זכר כולם לברכה. מאמר זה הוא פרק מתוך ספרי: "פניו אליך – פנים חדשות בפרשיות התורה". 1 מל"ב יב:כא-כב; דבה"ב כד:כה.

"לא יומתו אבות על בנים – בעדות בנים, ובנים לא יומתו על אבות – בעדות אבות".⁶

כפל משמעות

האם אנו יכולים לקבל את שתי הגישות, זו של הפשט וזו של הדרש כאחד? דהיינו, שיש כאן איסור על הענשת אבות על חטאי בנים ולהפך, וגם יש כאן הנחיה בהלכות עדות: לא יומתו אבות בעדות בנים, ובנים לא יומתו בעדות אבות.

נוכל להשיב על שאלה זו לאור כלל יסודי בלימוד התורה, שלמדתנו מורת התנ"ך הגדולה פרופ' נחמה ליבוביץ ז"ל. לדבריה:

התורה היא רבת משמעויות... אלא שכל ההוראות הנוספות של דברי חז"ל ודרשותיהם לעולם אין דוחין את המשמעות הראשונה. וזהו שאמרו חז"ל בכמה מקומות בש"ס "אין המקרא יוצא מידי פשוט", ופירשו רש"י... מיהו מידי פשוטו לא נפיק לגמרי (= אין משמעותו הפשטנית נדחית).⁷

הווי אומר, אף על פי שחז"ל דרשו את הפסוק לענין עדות, נשארה גם משמעות הפשט שלו.

הנצי"ב ב"העמק דבר" מסכם למעשה את דברינו עד כה:

לא יומתו אבות על בנים, לפי הפשט הוא כמשמעו, בעוון בנים וכמבואר בדברי הימים, ופשיטא שלא נצרך אזהרה זו למיתת בית דין שאפילו להחוטא עצמו אין הורגין בלי עדים והתראה, אלא מיירי (מדובר) בדין המלך שיכול להמית בדבר הנוגע למלוכה או בעוון רציחה, כמו שכתוב בספר שמות. מכל מקום אין לו רשות להרוג האב בשביל הבן ולהבן בשביל האב, אבל באשר משמעות המקרא מיירי (=עוסקת) גם בבית דין, על כן בא בקבלה שהפירוש הוא בעדות בנים.

לא כופר

שד"ל מאיר את עינינו באומרו, כי אולי בעולם הקדמונים היה מקובל מנהג שקרוב משפחה יכול לשאת בעונש שהתחייב בו קרובו. זאת במסגרת של כופר. אך התורה אינה מוכנה לסוג כזה של משפט, כדבריו:

והנה הוצרכה התורה לצוות שלא יומתו אבות על בנים, לפי שכבר זכרה כי השם יתעלה פוקד עון אבות על בנים, ואולי יחשבו הדיונים לעשות דבר ראוי אם ילכו בדרכי השם יתעלה, וכל שכן שבארה התורה בעיר הנידחת שימותו בה בנים על אבות ולזה הזהירה התורה מזה בזה המקום.

לדעת רלב"ג, דיני שמיים מסורים לשמיים ובית הדין לא יכול ללמוד מכך הלכה למעשה.

ועדיין נתקשו רבותינו בסתירה לכאורה בין: "פֶקֶד עוֹן אָבֹת עַל בְּנֵים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רִבְעִים לְשָׁנָא" (שמ' כ:ד) ובין הפסוק בפרשתנו. מתח זה בא לידי ביטוי במדרש:

כשאמר לו הקב"ה "פֶקֶד עוֹן אָבֹת עַל בְּנֵים", אמר משה: רבש"ע כמה רשעים הולידו צדיקים, יהיו נוטלין מעונות אביהם? תרח עובד צלמים ואברהם בנו צדיק, וכן חזקיה צדיק ואחז אביו רשע, וכן יאשיה צדיק ואמון אביו רשע, וכן נאה שיהו הצדיקים לוקין בעון אביהם? אמר לו הקדוש ברוך הוא: למדתני, חייך שאני מבטל דברי ומקיים דבריך, שנאמר: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות", וחייך שאני כותבן לשמך, שנאמר: "פֶקֶד עוֹן אָבֹת עַל בְּנֵים... לא יומתו אבות על בנים".³

המדרש מיישב את הסתירה בכך שהוא מתאר התפתחות. משה הקשה על דרכו של הקב"ה, הקב"ה הסכים עם משה, שינה את ההלכה וקבע "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות". עוד אמר ה', ששינוי זה ייקרא על שמו של משה: "פֶקֶד עוֹן אָבֹת עַל בְּנֵים... לא יומתו אבות על בנים" וגו'.

הסבר אפשרי נוסף לסתירה לכאורה בין הפסוקים מצאנו בגמרא במסכת ברכות: "כאן כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, כאן כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם".⁴ היינו, אם הבנים ממשיכים בדרכם הרעה של אבותיהם, הם ילקו בידי שמיים גם על חטאי האבות. באופן דומה המדרש מציין: "גדולים – מתים בעוון עצמם, קטנים – בעוון אבותם".⁵

דרכם של חז"ל במסכת סנהדרין מיישבת את הקושייה בכך שהיא לומדת דין שקשור להלכות עדות:

3 במדבר רבה, יט, לג.

4 ברכות מז ע"א.

5 מדרש ספרי, מובא בתורה תמימה על הפסוק בפרשתנו.

6 סנהדרין כז ע"ב.

7 עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 227.

רצה המקום שנעשה דין בני אדם רק בעדות חזק אמתי נקי מכל חשד, ולחזוק עניין זה הרחיק כל עדות הקרובים. והעניין הזה הוא מדרכי התורה השלימה, שהרחיק לעולם המכשולות והדברים הקרובים להימצא בהם היזק אצל בני אדם.

משמעות אקטואלית

בסיום העיון אבקש לחזור לשאלת המתח שבין שני הפסוקים: "פֶּקֶד עֹן אָבֹת עַל בְּנֵים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רִבְעִים לְשָׁנָאִי" (שמ' כ:ד); ו"לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו" (דב' כד:זט), ולהציע נתיב משלי להבנתם.

אפשר לראות כאן את השפעת החינוך שכל אחד מקבל. מי שמתחנך כילד בצורה הראויה וגדל על ערכי התורה והמוסר, הוא אחראי בלעדית על מעשיו, ונידון רק על ההתנהגות שלו. ענין זה פשוט וברור. אבל מה היא ההתייחסות ההלכתית כלפי מי שחלילה קלט בבית את המידות והמעשים המקולקלים של הוריו? הבה נחשוב על מי שגדל במשפחת פשע. הוא חונך בדרך לא ראויה, וכשגדל הרשיע גם הוא ופשע. אפשר היה לחשוב שילדותו וחינוכו הקלוקל ישמשו כנסיבות מקילות, ואולי יפחיתו חלק מאחריותו להתנהגותו, שהרי "זה מה שהוא ראה בבית". אך לא היא. התורה שוללת גישה סוציאלית זו. האדם הוא האחראי הבלעדי לכל מעשיו ללא קשר לחינוכו. הקב"ה פוקד עוון אבות, ולא יראה בילדותו הקשה של האדם נסיבות מקילות. הוא יעניש את הבנים גם אם התנהגותם נובעת בחלקה מהערכים הקלוקלים שקלטו בבית. העונש יינתן כמובן רק על מה שהבן ביצע בפועל, וממילא אין סתירה בין הפסוקים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

נראה לי שלא ילקח האב תמורת הבן ולא הבן תמורת האב, אם יחפוץ אחד מהם לשים נפשו כפר לחברו. אולי כן היה מנהג הקדמונים.

כדוגמה לנוהג זה של העולם העתיק, שד"ל מביא את סיפורו של זלאוקוס, שהיה המחוקק היווני של אפיזפיריאן לוקרי. כאשר בנו של זלאוקוס נמצא אשם בעוון ועונשו היה עקירת שתי עיניו, ביקש אביו המחוקק לשאת במחצית העונש. דהיינו, שיעקרו עין לאב ועין לבן. אולם לדעתי אין צורך להרחיק עד ליוון העתיקה, שהרי התורה עצמה מעידה על נוהג הכופר בעולם העתיק, כאשר יהודה אומר ליוסף: "וְעַתָּה יֵשֶׁב נָא עִבְדְּךָ תַּחַת הַנְּעֵר עִבְדִּי לְאֲדֹנָי וְהַנְּעֵר יַעַל עִם אָחִיו" (בר' מד:לג).

הרחבה לקרובים נוספים

מבחינה הלכתית, הדין של איסור על עדות קרובים חל לא רק על אבות ובנים, אלא גם על קרובים רחוקים יותר. הרמב"ם כותב:

הקרובים פסולין לעדות דין תורה, שנאמר "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות". מפי השמועה למדו, שבכלל לאו זה, שלא יומתו אבות על פי בנים, ולא בנים על פי אבות, והוא הדין, לשאר הקרובים.

אין פסול בדין תורה, אלא קרובים ממשפחת אב בלבד, והם האב עם הבן והבן עם האב, והאחין מן האב זה עם זה, ובניהם זה עם זה, ואין צריך לומר הדוד עם בן אחיו. אבל שאר הקרובים מן האם, או מדרך האישות כולן פסולין מדבריהם.

נבחר שני מושגים בדברי הרמב"ם. משמעותו של הביטוי "מפי השמועה" היא כפי שאמר זאת הרמב"ם בהקדמה למשנה תורה: "הדברים שקבלום מרבותיהם, בניגוד לדברים שנתחדשו בבית מדרשם הם עצמם". בהקשר שלנו, חז"ל הבינו את המשמעות של הפסוק לא כהריגה ממש אלא כעדות. לעומת זאת, הקרובים שפסולים לעדות "מדבריהם", הם קרובים שמצד דין תורה הם כשרים לעדות, אך חכמים הרחיבו את האיסור גם לגביהם.

ספר החינוך אומר על טעמה של מצווה זו, שיש סיבות שמפניהן התורה חוששת שעדות קרובים יכולה להיות עדות שאינה אמיתית. לכן, כל עדות של מי שמוגדר הלכתית כקרוב נפסלת מראש, ואין להביאה לבית הדין לכתחילה. והנה תמצית מדבריו: